

FRIDA BECKMAN

POST

MODERN

ISMEN

fri tanke

Innehåll

Inledning	9
Begrepp	15
Historia	55
Kapitalism	71
Sanning	101
Identitet	123
Estetik	151
Avslutning	179
Tack	193
Noter	195
Vidare läsning	211
Personregister	215

Inledning

SENSOMMAREN 2018 kånkade jag med mig ett par längdskidor till Berns i Stockholm. Jag kan säga att jag fick många roliga och några lite oroliga blickar på tunnelbanan på vägen dit. Jag vet inte om blickarna blivit mindre besynnerliga om jag hade förklarat det hela med att jag trots det varma vädret behövde skidorna eftersom jag blivit inbjuden av författaren Jerker Virdborg att tala om *postmodernism* i ett av hans serie litteratur-samtal på Röda rummet. Och jag hann ju tyvärr inte förklara för varenda resenär – inte en enda faktiskt – att skidorna skulle få symbolisera tendensen i svensk debatt att skylla allt som förändrats – till det sämre, vill säga – på postmodernismen. Längdskidåkningen har inte lyckats ta till vara sin egen natur, menar till exempel Lena Andersson, dåvarande ledarskribent på *Dagens Nyheter*, och har blivit tillgjord, lättviktig, ja, rent av förstörd av postmodernismen.¹

Anderssons inlägg är symptomatiskt på hur »postmodernismen« citeras och används i samtida media och debatter. Postmodernismen har blivit boven i inlägg om skola och utbildning, om vård och vårdköer, om konst och utställningar, om jämlikhet och identitetspolitik, om matlagning, konspirationsteorier och Donald Trump. Men varför dyker detta rätt akademiska och svärfångade begrepp upp allt oftare i den svenska offentligheten? För en akademiker är det fascinerande att postmodernismen som begrepp alls skulle kännas relevant i Sverige i det tjugoförsta århundradet. Att det dessutom skulle bli av intresse för var och varannan ledarskribent och dessutom bli ett slagträ i den polariserade debatt som präglar vår samtid var svårt att föreställa sig för några decennier sen. Inom det akademiska hör begreppet postmodernism främst ihop med kultur och estetik, med ett sätt att periodisera de senare delarna av nittonhundratalet och med ett slags teoribildning. I dessa

olika bemärkelser var det postmoderna föremål för fläckvis ganska intensiva internationella akademiska debatter framförallt under det tjugonde århundradets sista decennier. Fenomenet gjorde ett kortare gästspel som samtalsämne i den svenska offentligheten på 1980-talet, då främst i relation till arkitektur, kultur och estetik men det intensiva intresset blåste ganska snabbt över.² I den internationella akademiska kontexten har man under 2000-talet mest funderat på vad som kan tänkas komma, eller redan har kommit, efter postmodernismen.

Men så under det tjugoförsta århundradets andra decennium gör begreppet postmodernism alltså rentré i svensk offentlighet. I de största dags- och kvällstidningarna insisterar man återkommande på att något – ja, lite vad som helst faktiskt – blivit förstört av postmodernism. Svenska skolans negativa utveckling beror, menar vissa, på postmodernismens påverkan på skolpolitiken.³ Andra menar att postmodernismen hotar medborgarskapsbegreppet och dess demokratiska kraft⁴ eller till och med att det »relativistiska synsätt som går under benämningen postmodernism« hotar »demokratis grundläggande principer«.⁵ Ytterligare andra ser postmodernismen som en av akademins viktigaste inre fiender. Postmoderna akademiker, menar man till exempel, underminerar akademins själva meningsfullhet genom att bedriva »en verksamhet som bara är en samling konversationsinlägg utan evidens«.⁶ Med Horace Engdahl kom postmodernismen också att infiltrera Svenska Akademien, menar litteraturvetaren Johan Lundberg i boken *När postmodernismen kom till Sverige* (Timbro 2020), och postmodernismen får sedan bära skulden för Jean-Claude Arnaults maktposition i den svenska kultureliten och för Svenska Akademiens sönderfall i samband med metoo 2017. »Det ligger i tiden«, som en av de stora dagstidningarnas le-

darskribenter sa till mig när jag frågade varifrån han fått sin förståelse av begreppet postmodernism. »Man plockar upp det från lite varstans.«

Så, var myten om postmodernismens död betydligt överdriven? Är det i själva verket först nu som begreppet, sent omsider, faktiskt börjar betyda något för människor också utanför de akademiska debatterna och analyserna? I så fall kan man undra om de som teoretiserade det postmoderna på 1980-talet var mer relevanta än vad man i offentligheten förstod då, när de ofta ansågs vara navelskådande och obskyra. Hade de krångliga franska filosoferna rent av rätt i sina prognoser om sin samtid och om varhän det barkade? Eller var det, som det ibland nu påstås, i själva verket dessa filosofer som pressade fram det beklagliga postmoderna tillstånd som vi nu anses befinna oss i? Vad är ens postmodernism?

Hur begreppet postmodernism definieras förblir oftast oklart i den samtida debatten men som vi redan hunnit fastslå uppfattas det ytterst sällan som något bra. Tvärtom – det ses som något förfärligt. Postmodernism är uppenbarligen inte längre något obskyrt och teoretiskt som med lätt hand kan lämnas till de akademiska rummen utan något som måste uppmärksammas om inte aktivt motarbetas. Om man tänkte att det nu bara blivit ett hobbyord och att det värsta som kan hända är att Lena Andersson blir besviken på sin råbiff (för jo, den har gått och blivit postmodern: »utspridda köttsmulor av rå fårs med någon emulsion blandat med en bladgrönsak«⁷) kanske det inte skulle kännas så viktigt att reda ut begreppets betydelse och den roll det kommit att spela i vår samtid. Men det är – uppenbarligen – viktigare än så.

Så varför är det viktigare än så? Skälen är flera. Från ett intellektuellt och vetenskapligt perspektiv ter det sig naturligtvis

angeläget att begrepp som potentiellt kan hjälpa oss att förstå något om vår värld inte används på ett felaktigt eller rent av polariserande vis. Som akademiker känner jag mig kallad att vårda och slå vakt om att vad som helst faktiskt inte kan betyda vad som helst. Inte ens postmodernismen. Visst kan och bör man se kritiskt på postmodernismen från olika perspektiv, men ska det bli en meningsfull diskussion är det ju helt klart en fördel om vi åtminstone försöker tala om samma sak. Även om det inte är ett lika monumentalt begrepp som till exempel »demokrati« och »frihet«, är begreppet »postmodernism«, i likhet med dessa, omstritt och mångtydigt, så kanske går det inte att nå ända fram. Men det betyder inte att vi inte måste försöka. Eller åtminstone bli på det klara med att vi ibland talar om olika saker.

I och med begreppets återkomst under 2000-talet har alltså samtalen kring det i stor utsträckning förflyttats från de akademiska seminarierummen till den mer allmänna offentligheten. För många läsare har begreppet på så sätt av naturliga skäl kommit att betyda det som diverse skribenter tillskriver det, ofta i korta och pejorativa termer och sällan, av förklarliga skäl, med någon vidare kontextualisering eller fördjupning. Ofta flyter då begreppets olika dimensioner samman och förvirrar debatten. Det uppstår, med ett ord som filosofen Nora Hämmäläinen myntat i sammanhanget, ett »kultursidesmissförstånd«.⁸ Vad pratar man egentligen om i de olika inläggen? Ett estetiskt uttryck? En period? Teorier och teoretiker? En viss fördjupning av vår förståelse av begreppet är nödvändig för att kritiken, eller för den delen det eventuella försvarandet, av postmodernismen alls ska bli logisk.

Men det kanske viktigaste skälet till att vi skulle behöva förstå begreppet postmodernism lite bättre har att göra med

det som dess kritiker ändå är på spåret. För vissa av de dimensioner begreppet rymmer är faktiskt relevanta när vi söker förstå vår samtid och hur vi hamnade här. Faktum är att en hel del av det som döljer sig bakom det här märkliga begreppet kan vara behjälpligt när vi söker begripa och hantera flera av de högaktuella fenomen och problem vi brottas med i dag, från postsanning och konspirationsteorier till nyliberalism och identitetspolitik. Om vi förstår och använder begreppet på ett klokt och informerat vis kan det således vara användbart i samtida analyser och debatter.

Begrepp

ATT BEGREPPET postmodernism är olyckligt tycker inte minst dess teoretiker. Kanske kändes det produktivt när konstnären John Watkins Chapman 1870 ska ha använt det för att markera en skillnad mellan sitt eget måleri och impressionisternas. I en antologi över spansk och latinamerikansk poesi 1934 var det ämnat att beteckna en reaktion på och »korrigerings av modernismens excesser«. Men begreppet byttes strax ut mot »ultramodernism« – en redan existerande term som snarare än ett brott underströk en dynamisk kontinuitet med modernismen.¹ Drygt ett decennium senare använde historikern Arnold Toynbee postmodernism som begrepp i sin *Study of History* 1947, men var tveksam till det eftersom han tyckte att det felaktigt signalerade något slags nedgång. Det är också något paradoxalt med begreppet, tillstår kultur- och arkitektteoretikern Charles Jencks, som var en av dem som tidigast började utveckla och popularisera det. Postmodernism verkar antyda att vi skulle kunna vara efter nuet, eller nu, plus efter.² Begreppet indikerar också något typiskt modernt snarare än just postmodernt, påpekar en av dem som i efterhand kanske tydligast associeras med dess användning, filosofen Jean-François Lyotard. Det hör, påpekar han, det moderna uttrycket till att identifiera en kronologi där en era följer på en annan, där det som nu kommer är något nytt, något som gör att vår tideräkning måste startas om.³ Ytterligare en annan av de mest definitiva och inflytelserika teoretikerna av postmodernismen, litteraturvetaren Fredric Jameson, understryker hur hopplöst det är att få detta begrepp att alls betyda något sammanhängande. Till skepsisen kan också tilläggas att begreppet inte ens är särskilt relevant för många av de tänkare som kommit att associeras med det.

Man kan också fundera på varför just *postmoderniteten* inte förtjänat att bli definierat i sin egen rätt utan som något som

kommer efter något annat. Varför heter inte antiken »postfortiden«, medeltiden »postantiken« eller, Gud förbjude, renässansen »postmedeltiden« eller moderniteten »postrenässansen«? Finns det något som gör att just »postmoderniteten« förtjänar detta prefix? Är det kanske något just i den »språkliga orimligheten« som gör det till ett rimligt uttryck för »en »orimlig« existentiell och/eller historisk-kulturell belägenhet«?⁴ En förklaring är att postmoderniteten, till skillnad från till exempel fortiden och medeltiden inte är en efterkonstruktion utan är ett begrepp som uppstod i aktiva försök att förstå samtiden. I just detta liknar den upplysningen och romantiken, för att inte tala om moderniteten, vilka alla faktiskt introducerades och diskuterades som sådana i sin samtid. Samtidigt har postmoderniteten en betydligt mer anspråkslös klang än dessa. Men varför, om alls, ska den definieras utifrån att den efterträder en annan period?

En första förklaring kunde vara att postmoderniteten helt enkelt inte riktigt kan ses som en alldeles egen period. Detta är också vad många menar och vi ska fördjupa oss i detta strax. Ett annat och besläktat svar är att den postmoderna estetik som växer sig stark under denna period bevarar och vidareutvecklar snarare än bryter med den modernistiska. I ett sådant sammanhang kanske postmodernismen främst bör jämföras med just andra estetiska »ismer« som förhåller sig kritiskt men ändå bevarar en tydlig koppling till sitt »innan«, så som till exempel postimpressionismen eller postexpressionismen. Vilket för oss till svaret på frågan om postmodernismen i sin språkliga orimlighet verkligen förtjänar sitt suffix, det vill säga sin status som »ism«. I vilken utsträckning går det att bunta samman en ganska kortlivad arkitektonisk trend, en estetisk och kulturell utveckling, ett historiskt ekonomiskt tillstånd,

tänkare som teoretiserar och kritiserar sin samtid samt en disparat flora av filosofiska, lingvistiska och sociologiska teorier kring språk, representation och verklighet till en »rörelse«? Också detta kommer vi alltså behöva gå in på mer på djupet då det inte sällan refereras till postmodernismen som just något sammanhängande och enhetligt, ja ibland rent av som något konspiratoriskt.

En fördjupad förståelse av dessa olika dimensioner kräver att vi först försöker bena ut skillnaderna och relationerna mellan tre huvudsakliga begrepp: postmodernism som en period, vilket vi i så fall bör kalla *postmoderniteten*, som en estetik, som kan benämnas *postmodernism* och som en teoribildning – »*postmodern*« *teori*, som egentligen inte är en utan flera, men som grovt kan uppdelas i *teorier om postmoderniteten och postmodernismen* respektive *poststrukturalistisk teori*. Detta kommer förhoppningsvis att vara belysande. Samtidigt kommer vi få se hur både begreppet postmodernism och än mer de som kritiserar postmodernismen i viss mån undergräver sig själva. De som teoretiserar postmoderniteten som historisk period förordar knappast det som sker under den som något slags föredömlig utveckling. De teorier som belyser och analyserar postmodernismen som estetiskt fenomen är ofta snabba att också notera dess svärgreppade egenskaper och gränser. De teoretiker som oftast förknippas med begreppet tenderar i sin tur att själva vara helt ointresserade av det.

Postmodernitet

Fråga ett rör alltså i vilken utsträckning och på vilket sätt postmoderniteten kan ses som en egen period. En mer ingående redogörelse för och analys av postmodernitetens historia lik-